

פתח דבר

הקובץ שלפנינו הוא פירות גינוסר מהכינוס הבין-לאומי שהתקיים באוניברסיטת בר-אילן בשנת תשס"ד על הנושא: פאס וערים אחרות במרוקו – אלף שנות יצירה.

העיר פאס שבמרוקו נוסדה במאה השמינית לספירה. עם ייסודה התיישבו בה יהודים רבים, וניכרה תרומתם לחיי התרבות והמסחר של העיר. למן אז ועד למאה העשרים שימשה העיר פאס מרכז רוחני חשוב ליהדות צפון אפריקה. חיו ופעלו בה חכמים מניחי היסודות לדקדוק העברי ולשירה העברית ומן הבולטים שבהם ר"י אבן קורייש, דונש בן לברט ור"י בן חיוג' וכן גדולי ההלכה ובהם ר' יצחק אלפסי וגם "הנשר הגדול", הרמב"ם, למד בבתי מדרשיה. במאה החמש-עשרה קלטתה פאס אלפי יהודים ממגורשי ספרד, והם תרמו לפריחתה ולשגשוגה של הקהילה מבחינה כלכלית ורוחנית.

לאור ייחודה וחשיבותה רואים בה חוקרים כר נרחב, עתיר תחומים להעמקת הידע על פאס ולהרחבתו. המאמרים הם פרי עיבוד של ההרצאות שנישאו בכינוס, ואולם מקוצר המצע לא יכולנו לכלול את כל הרצאות הכנס. אלה שלפנינו הם ייצוג הולם למגוון הנושאים למרחב הזמן.

לקובץ חמישה שערים: לשון, פיוט וספרות, פרשנות והגות, הלכה ופסיקה והיסטוריה. השער "לשון" נפתח במאמרו של פרופ' שמעון שרביט, "איגרת ר"י בן קוריש ליהודי קהילת פאס" על שני נושאים: א. מסורת קריאת התרגום הארמי בציבור ב. מעמדה של לשון המשנה בעיני חכמי ימי הביניים. בולטים במאמר שני חידושים, האחד – השוואה בין הלשונות והאחר – השוואה שיטתית בין שני רבדיה הקדומים של העברית: לשון המקרא ולשון חכמים והשוואות לארמית ולעברית. ממלא את דבריו פרופ' אהרן ממן במאמרו "פאס – ערש חכמת הלשון העברית במאות הי"א". מאמרו של פרופ' יצחק גלוסקא, "לשון וסגנון ב'אור החיים' לרבי חיים בן-עטר" דן לראשונה בלשונו ובסגנונו בצורה שיטתית ומקיפה.

את השער "פיוט וספרות" פותח מאמרם של פרופ' אפרים חזן ופרופ' משה עמאר, "חברה ומשפחה בקובץ האיגרות של יעב"ץ". לאחר דברי מבוא מתפרסמות איגרות בענייני חברה ומשפחה (בליווי ביאורים) מתוך איגרונו של רבי יעקב אבן צור לשון למודים. מאמרה של ד"ר תמר לביא, "יסודות דידקטיים-פדגוגיים בשירת ר' רפאל אהרן מונסוניגו", עוסק בקובץ שירתו נאות מדבר. מאמרה של ד"ר כרמלה סרנגה, "חידת זהות מחבר 'ספר הישר' וגלגולי הספר מפאס לאיטליה", עוסק בהשקפתו התרבותית, האידאית, הלאומית והדתית, כפי שהדבר עולה מהקדמת המחבר ומגוף הספר. וכן ניתנת הדעת ליכולת הרטורית העולה מן הנאומים, מן הקינות, מן המשלים ומן הפתגמים. מאמרו של פרופ' יוסף שטרית, "הומור, אירוניה וסאטירה בפתגמים של יהודי פאס ושל בני קהילות אחרות: עיון סוציו-פרגמטי", מציג מודל לניתוח פתגמים

וטקסטים הומוריסטיים ומפרש עשרות פתגמים ערביים-יהודיים המאירים יסודות הומוריסטיים אלה באור המודל שהציג. חותם שער זה מאמרו של ד"ר אבי עילם אמזלג, "משקל ומקצב מוסיקלי בפיוט של יהודי מרוקו", הבוחן את ההיבטים הריתמיים של מערכות הפיוט העיקריות ומתמקד באופני הביצוע היהודיים הייחודיים הנובעים מן העובדה ששירה אנדלוסית מושרת בלשון העברית.

השער "פרשנות והגות" נפתח במאמרו של פרופ' שאול רגב, "עיונים בדרשותיו של ר' יהודה בן עטר: לשאלות תוכן וצורה", המצביע על ז'אנר ספרותי של דרשות המתפתח מתוך זה הקיים במאה השש-עשרה אך משנה אותו. בולטות בעיקר שתי התכונות: הדרשות קצרות והן פותחות בהקדמה עיונית-מוסרית. במאמרו "דרכו של ר' רפאל בירדוגו ביישוב סתירות במקרא בספרו 'משמחי לב'", דן ד"ר מיכאל אביעז בעקרונות שהנחו את ר' רפאל בבואו ליישב סתירות ואי התאמות שונות הקיימות לכאורה במקרא. הוא מעלה שאלות לעיון, כגון: האם נטה ר' רפאל לדרך הפשט או לדרך הדרש? האם הבסיס ליישוב הסתירות הוא פולמוסי או פרשני? מאמרו של ד"ר דן מנור, "הרמב"ם בכתבי חכמי מרוקו בני המאות ט"ז-י"ז", סוקר את יחסם של מקצת חכמי מרוקו – מחברים הנוטים לחשיבה פילוסופית – לרמב"ם ולתורתו. חותם שער זה מאמרו של פרופ' משה חלמיש, "מעמד הקבלה בפסיקתו של הרב יהושע ממזן", המבקש להראות עד כמה הפליג הרב ממזן בנטותו אחר המקובלים ובשילוב הקבלה בעולם ההלכה.

השער "הלכה ופסיקה" נפתח במאמרו של פרופ' יוסף ריבלין, "מתנות הנישואין אצל הר"ף", הן במתנות הנישואין על פי שיטת הר"ף, ובעיקר בזכויותיה של האישה במתנות שניתנו לה הן מידי אביה או בני משפחתה והן מידי בעלה ובשאלת מימוש הזכות הנוגעת לתקופת הנישואין או לאחר פקיעתם בשל גירושין או פטירת הבעל. מאמרו של פרופ' משה עמאר, "פולמוס הנפיחה בפאס במאה ה"ט": ותוצאותיו בקרב הקהילות היהודיות בצפון אפריקה", מתאר את הרקע ההלכתי והחברתי לפולמוס ואת השלכותיו על הפסיקה ההלכתית במרוקו עד לדורות האחרונים. מאמרו של פרופ' אהרן גימאני, "ייבום וחליצה בקהילות פאס ומכנאס לאור ספרות השו"ת במאה ה-י"ח", דן במגוון של נסיבות שבהן הועדף הייבום או הועדפה החליצה. המקרים שנידונו מלמדים, שהפסיקה במרוקו העדיפה את טובת היבמה והגנה על כבודה ועל מצבה הכלכלי. חותם את השער מאמרו של פרופ' אלימלך וסטרייך, "תקנות מגורשי קסטיליה בפאס למניעת עיגון במצבי ייבום", המתבסס על ספרות ההלכה והתקנות של חכמי המגורשים במרוקו.

את השער "היסטוריה" פותח מאמרו של ד"ר חיים בנטוב, "משפחת סירירו", שבו מתוארת אחת השושלות מצאצאי המגורשים, שפעלה בעיר פאס מאז הגירוש עד הדורות האחרונים. מאמרו של ד"ר משה עובדיה, "הרב יעקב משה טולידאנו – פעילותו הציבורית ויצירתו הספרותית בטנג'יר", עוסק במי שנחשב לחלוץ המחקר בכתובת ההיסטוריה החברתית של יהדות מרוקו, כמוכח בחיבורו נר המערב. מאמרו של ד"ר יגאל בן-נון, "סניף פאס-מכנאס של 'המסגרת' והתמוטטותו אחרי חלוקת הכרוז הישראלי בפברואר 1961", דן בסיבות שגרמו להתמוטטותה של הרשת המחתרנית שהקים המוסד במרוקו, בהפצת הכרוז הישראלי המאשים את מרוקו

בטביעת ספינת העולים "אגוז" ובהפקרה המצערת של המתנדבים היהודים על ידי שליחי ישראל. את השער הזה חותם מאמרו של ד"ר אריק ה' כהן, "יהודי צרפת ילידי מרוקו, אלג'יר ותוניס: ניתוח השוואתי של ערכים", הדרן בשאלה, כיצד השפיע שינוי דמוגרפי קיצוני זה – גלי הגירת יהודי צפון אפריקה וערכיהם המסורתיים – על הקהילה היהודית הוותיקה בצרפת האמונה על ערכיה הרפובליקניים של ארצם.

המחברים מביעים תודה והוקרה למרכז דהאן ולד"ר שמעון אוהיון העומד בראש המרכז, שנטל על עצמו משימה נכבדה בכינון הכנס הבין-לאומי "פאס וערים אחרות במרוקו – אלף שנות יצירה" ובפרסום קובץ המאמרים שלפנינו. תודה מיוחדת לגברת אורה קובל קובסקי, שריכזה את ענייני הקובץ, וכן שלמי תודות לפרופ' יוסי כץ יו"ר ההוצאה, לעובדי הוצאת אוניברסיטת בר-אילן ולעורכת הלשון חיה אלחייני אשר שקדו על הכנת הקובץ במסירות.